

Personu ar ierobežotu lēmumu pieņemšanas spēju tiesības psihiatrijā Lietuvā¹

Patients with limited decision-making in psychiatry in Lithuania

Inesa Fauša (*Inesa Fausch*)

 0009-0004-6090-3428

KOPSAVILKUMS

Publikācijā analizētas personu ar garīgiem traucējumiem, kuru lemtspēja ir ierobežota, tiesības Lietuvā. Tajā aplūkots rīcībspējas ierobežošanas regulējums, pacientu lēmumu pieņemšanas tiesības psihiatrijā gan vispārīgi, gan tad, ja pacientam ir ierobežotas spējas. Rakstā parādīti sociālie un kultūras aspekti, kā arī izteikti priekšlikumi nepieciešamajiem grozījumiem Lietuvas tiesību aktos atbilstoši ANO Konvencijai par personu ar invaliditāti tiesībām.

Raksts ir sagatavots 2024. gadā, pamatojoties uz tiesību aktiem un informāciju, kas bija autores rīcībā līdz 2024. gada 11. decembrim. Jaunāki dati rakstā nav atspoguļoti.

Atslēgvārdi: pacientu tiesības, psihisko slimību ārstēšana, ierobežota lemtspēja, Lietuvas tiesību akti, personu ar invaliditāti tiesības.

SUMMARY

In this paper, the author discusses the sociological-cultural context, legal state and required amendments for patients with limited decision-making capacity in psychiatry in Lithuania, focusing on the implementation of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. The article was prepared in 2024, based on the legal acts and information available to the author up to 11 December 2024. More recent data is not reflected in the article.

Keywords: rights of patients, psychiatry, limited decision-making capacity, Lithuanian law, rights of persons with disabilities.

1 No angļu valodas tulkojusi Andra Damberga

Ievads

Šajā rakstā ir sniegts Lietuvas tiesiskā regulējuma apskats situācijās, kad jāpieņem lēmumi par veselības aprūpi, bet personas rīcības spēja ir pilnībā vai daļēji ierobežota garīgu traucējumu dēļ. Rakstā analizēts, kā Lietuva ievēro ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām 12. pantā noteiktās tiesības.

2010. gadā Lietuva ratificēja ANO Konvenciju par personu ar invaliditāti tiesībām (United Nations, 2006; Seimas, 2010). Sešus gadus vēlāk ANO Personu ar invaliditāti tiesību komiteja, izvērtējusi Lietuvas nacionālo tiesību aktu atbilstību konvencijā noteiktajām prasībām, norādīja uz trūkumiem konvencijas 12. panta ievērošanā Lietuvā. Komiteja norādīja uz tiesību normām, kas pieļauj atņemt vai ierobežot rīcības spēju personām ar invaliditāti, tādējādi ierobežojot viņu tiesības patstāvīgi pieņemt apzinātus, ar informāciju pamatotus lēmumus – piekrist saņemt medicīnisko aprūpi, stāties laulībā, dibināt ģimeni, adoptēt un audzināt bērnus. (UN CRPD, 2016) Kamēr Personu ar invaliditāti tiesību komiteja izvērtēja Lietuvas tiesisko regulējumu, tikmēr Lietuvas Republikas Seims 2015. gadā veica grozījumus Civill kodeksā (Seimas, 2015a & 2015b), kas stājās spēkā 2016. gadā². Ar šiem grozījumiem tika atcelta iepriekšējā iespēja pilnībā ierobežot personas rīcības spēju (liet. val. *neveikšanas pilna apmēri*), aizstājot to ar daļēju rīcības spējas ierobežošanu atsevišķās (noteiktās) jomās vai ar pilnu rīcības spējas ierobežošanu noteiktās dzīves jomās. Neraugoties uz grozījumiem Lietuvas Civill kodeksā, ANO Personu ar invaliditāti tiesību komiteja konstatēja, ka nosacījumi par pilnīgu vai daļēju rīcības spējas ierobežošanu noteiktās jomās joprojām pilnībā neatbilst Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām 12. pantam, īpaši saistībā ar veselības aprūpes lēmumu pieņemšanu. Ar Civill kodeksa grozījumiem 2019. gadā tika paplašināts rīcības spējas ierobežošanas ietvars, nosakot, ka rīcības spēju pieļaujams ierobežot ne tikai garīgas slimības, bet arī uzvedības traucējumu dēļ. Ar šiem grozījumiem tika noteikts, ka persona, kurai ir pilna rīcības spēja, bet ir grūtības pieņemt lēmumus, var slēgt līgumu ar citu personu par palīdzību lēmumu pieņemšanā (Seimas, 2019a, 3.279. straipsnis).

Rakstā vispirms analizēts rīcības spējas jēdziens sociālajā un kultūras kontekstā un tā juridiskā definīcija Lietuvas normatīvajos aktos. Turpinājumā autore izvērtē personu ar ierobežotu rīcības spēju tiesības uz veselības aprūpi, īpašu uzmanību pievēršot psihiatrijas pacientu – lai arī ierobežotās – spējām pieņemt apzinātus, ar informāciju pamatotus lēmumus, un analizē kritērijus, pēc kuriem tiek noteikti

2 Lietuvas Civill kodekss tika grozīts, lai īstenotu ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesību konvencijas 12. pantā formulētos noteikumus. Civill kodeksā tika ieviesti jauni tiesību institūti palīdzības sniegšanai lēmumu pieņemšanā, grozīti divi rīcības spējas ierobežošanas veidi un noteikts, ka personas rīcības spēju var ierobežot vai pasludināt tikai konkrētās jomās. Lietuvā personu ar ierobežotu rīcības spēju tiesības tiek ierobežotas, balstoties uz valsts nacionālo likumdošanu. (Seimas, 2015a)

personas rīcībspējas ierobežojumi. Šie kritēriji tiek lietoti psihiatrijā, kur individu piekļuve atbalstīto lēmumu pieņemšanas pakalpojumiem ir ierobežot; diemžēl trūkst datu par šādu pakalpojumu faktisko izmantošanu. Šajā raksta sadaļā aplūkoti arī apzinātu, ar informāciju pamatotu lēmumu pieņemšanas aspekti. Raksta noslēgumā sniegti priekšlikumi, kā uzlabot pacientu tiesību likumdošanu attiecībā uz personām ar ierobežotu rīcībspēju psihiatrijā.

Sociālais un kultūras konteksts

Lietuvas sabiedriskās domas 2020. gada oktobra aptauja liecina, ka sabiedrībā trūkst iecietības pret personām, kurām ir ierobežota rīcībspēja. Piemēram, 45% aptaujāto apgalvoja, ka nevēlētos dzīvot tuvumā cilvēkam ar psihosociāliem traucējumiem, 51% – ka nevēlētos izīrēt šādam cilvēkam mājokli, 40% – ka nevēlētos strādāt vienā darbavietā. (Lietuvos Republikos socialinēs apsaugos ir darbo ministrija, b. m.) Aptauja nebija plaša³, tomēr liecina par to, ka sabiedrībā trūkst iecietības pret cilvēkiem, kam ir fiziski un/vai garīgi traucējumi. Sabiedrības attieksme pret personām ar ierobežotu rīcībspēju var būtiski ietekmēt šo personu spēju īstenot un apliecināt savu rīcībspēju. Šķērslis var būt vispārēji sociālie faktori, piemēram, tiek noliegta personas neatkarība un spēja pieņemt lēmumus, apšaubītas personas pašnoteikšanās spējas, tiek liegts atbalsts, kā arī stigmatizācija, juridiska uzkundzēšanās un pārmērīga ģimenes locekļu atbildības uzsvēršana. (Malinauskas & Kalpokienė, 2022) Turklāt jāņem vērā, ka sabiedrībā valdošie aizspriedumi un stigmatizējoši priekšstati par personām ar invaliditāti var būtiski ietekmēt šo personu lēmumus, tostarp radīt šķēršļus rīcībspējas apliecināšanai un efektīvai tiesību īstenošanai (balstoties uz pētījumu: Ariyo et al., 2023).

Lai stiprinātu personu ar invaliditāti spējas pieņemt lēmumus, Lietuvas Sociālās aizsardzības un darba ministrija (liet. val. *Lietuvos Republikos socialinēs apsaugos ir darbo ministrija*) īstenoja reformu, kurā lielās sociālās aprūpes institūcijas cilvēkiem ar intelektuālās vai psihosociālās attīstības traucējumiem pārstrukturēja, izveidojot mazākas sociālās aprūpes institūcijas, kas veicina neatkarīgāku dzīvesveidu un nodrošina kopienā īstenotus pakalpojumus: sociālās darbnīcas, aprūpes mājokļus, atbalstītu nodarbinātību un atbalstu lēmumu pieņemšanā. (Lietuvos Republikos socialinēs apsaugos ir darbo ministrija, b. m.) Pēdējais minētais pakalpojums, t. i., atbalsts lēmumu pieņemšanā, sniedz pacientiem iespēju pieņemt apzinātus, ar informāciju pamatotus

3 Tika aptaujāti 1024 Lietuvas iedzīvotāji vecumā no 18 gadiem, aptauja notika 124 nejausi izvēlētās vietās (30 pilsētās un 57 ciemos). Rezultātu kļūdas robeža ir $\pm 3,1\%$. Plašāka informācija: <http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2023/01/2022-m.-rugsejo-16-27-d.-duomenys.pdf> [skatīts 25.06.2023.].

lēmumus par personiskās veselības jautājumiem, saņemot lēmumu pieņemšanas procesa virzītāja vai speciālistu komandas atbalstu. Šis atbalsts tiek nodrošināts, sniedzot pacientam saprotamu informāciju tādā valodā un veidā, kas atbilst konkrētās personas uztveres un izpratnes spējām, tostarp izmantojot radošus vizuālās uzskates līdzekļus vai situāciju simulāciju un citus līdzekļus. Neraugoties uz to, ka atbalsts lēmumu pieņemšanā ir nozīmīgs pakalpojums, īpaši tādās jomās kā veselības aprūpe, kur personai nepieciešama palīdzība, lai tā spētu pieņemt pilnībā apzinātu, ar informāciju pamatotu lēmumu, šāda pakalpojuma pieejamība Lietuvā joprojām ir ierobežota. 2021. gada beigās Lietuvā bija reģistrētas 8044 personas ar ierobežotu rīcībspēju noteiktā jomā, bet reģistrēti tikai 22 līgumi par atbalstu lēmumu pieņemšanā, turklāt netika konstatēts, ka šie pakalpojumi faktiski tika sniegti (Malinauskas & Kalpokienė, 2022). Tiek norādīts, ka personas atturas slēgt līgumus par atbalstu lēmumu pieņemšanā, jo saskata ieguvumus tikai sociālajā, nevis tiesiskajā jomā (Gudelytė & Ruškus, 2019).

Ierobežota rīcībspēja Lietuvas likumdošanā

Lietuvā jēdziens “rīcībspēja” definēts Lietuvas Civill kodeksa (Seimas, 2000) 2.5. panta 1. punktā. Tā ir “fiziskas personas rīcībspēja ar savām darbībām iegūt civiltiesības un radīt civiltiesiskās saistības (rīcībspēja), kas pilnībā iestājas, personai sasniedzot pilngadību, t. i., 18 gadu vecumu”. Īpaši noteikumi par rīcībspēju attiecināmi uz personām, kas jaunākas par 14 gadiem (Civill kodeksa 2.7. pants), un personām no 14 līdz 18 gadu vecumam (2.8. pants). Personai nevar atņemt rīcībspēju, ja vien šādu ierobežojumu nenosaka likums (2.6. panta 1. punkts). Civill kodeksa 2.6. panta 2. punkts noteic, ka rīcībspēju nevar atņemt ne ar jebkāda veida līgumu, ne ar valsts, pašvaldību iestāžu vai valsts amatpersonu lēmumu, ja tie nav pamatoti ar normatīvajiem aktiem, pretējā gadījumā tie nav spēkā.

Līdz 2016. gadam personu varēja atzīt par rīcībnespējīgu pilnā apmērā (liet. val. *neveikšnumas pilna apimtīmi*). Taču 2015. gada grozījumi Civill kodeksā (Seimas, 2015a) pilnībā mainīja izpratni par rīcībnespēju, nosakot, ka personu var atzīt par rīcībnespējīgu noteiktā (konkrētā) jomā. Neraugoties uz pozitīvajām pārmaiņām, eksperti ir konstatējuši vairākas problēmas, tostarp personas rīcībnespējas atkārtotu izvērtēšanu ik pēc diviem gadiem un neskaidrības par personas rīcībspēju un rīcībnespēju identifikāciju. (VTPT prie SAM, 2019) Problemātisku attīstību ir veicinājuši arī Lietuvas Augstākā tiesa, nosakot, ka tiesa ar lēmumu var atzīt personu par rīcībnespējīgu visās jomās, ja lietā iesniegtie pierādījumi nepārprotami liecina, ka persona nespēj izprast savas rīcības nozīmi vai nespēj savu rīcību kontrolēt (Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, 2008).

Rīcībnespējas veidi

Lietuvas normatīvajos aktos ir definēti divi rīcībnespējas ierobežošanas veidi, kurus var piemērot noteiktās jomās. Pirmais veids ir **daļējas rīcībnespējas** noteikšana konkrētās jomās (liet. val. *ribotas veikšnumas tam tikrose srityse*) saskaņā ar Lietuvas Republikas Civilkodeksa 2.11. pantu (Seimas, 2000). Tas nozīmē, ka fizisku personu, kura psihisku vai uzvedības traucējumu dēļ daļēji nespēj izprast savas rīcības nozīmi vai nespēj noteiktā jomā savu rīcību kontrolēt, tiesa var atzīt par daļēji rīcībnespējīgu (no kā izriet arī atzišana par daļēji rīcībnespējīgu) šajā jomā. Ja personas rīcībnespēja noteiktā jomā ir ierobežota, tai tiek noteikta aizgādība⁴ (liet. val. *rūpyba*, angļu val. *curatorship*) attiecīgajā jomā.

Otrais veids ir **pilnīgas rīcībnespējas** noteikšana konkrētās jomās (liet. val. *neveikšnumas tam tikrose srityse*) saskaņā ar Lietuvas Republikas Civilkodeksa 2.10. pantu. Tas nozīmē, ka fiziska persona, kas psihisku vai uzvedības traucējumu dēļ noteiktā jomā nespēj izprast savas rīcības nozīmi vai nespēj savu rīcību kontrolēt, var tikt atzīta par rīcībnespējīgu attiecīgajā jomā. Personai, kura atzīta par rīcībnespējīgu kādā jomā, tiek noteikta aizgādība (liet. val. *globa*, angļu val. *guardianship*). (Seimas, 2000)

Līdz 2019. gada grozījumu pieņemšanai Lietuvas Republikas Civilkodeksā tika skaidrāk nošķirta daļēja rīcībnespēja un pilnīga rīcībnespēja. Daļēja rīcībnespēja varēja tikt noteikta arī fiziskām personām, kuras pārmērīgi lieto alkoholiskos dzērienus, narkotiskās vai toksiskās vielas, savukārt pilna rīcībnespēja varēja tikt piemērota personām ar garīgiem traucējumiem.

Lietuvas Republikas tiesību aktos aizgādība daļējas rīcībnespējas un pilnas rīcībnespējas gadījumos definēta atšķirīgi: *rūpyba* – personām ar daļēju rīcībnespēju noteiktās jomās; *globa* – personām ar pilnīgu rīcībnespēju noteiktās jomās. Abi aizgādības veidi atšķiras minimāli. Ja personai noteikta pilnīga rīcībnespēja kādā jomā vai jomās, aizgādība ir vērsta uz fiziskas personas tiesību un interešu realizēšanu, aizsardzību un aizstāvēšanu noteiktās jomās (Seimas, 2000, 3.238. straipsnis 1. punktas). Savukārt aizgādība personai, kurai noteikta daļēja rīcībnespēja noteiktās jomās, ir vērsta uz to, lai nodrošinātu šādas fiziskas personas tiesību un interešu aizsardzību un aizstāvību (Seimas, 2000, 3.239. straipsnis 1. punktas). Galvenā atšķirība šeit ir tiesību realizēšanas (īstenošanas) iespējā.

Abos rīcībnespējas ierobežojumu gadījumos aizgādnis (*globa* un *rūpyba*) ir ierobežotās personas likumīgais pārstāvis un bez īpašas pilnvaras aizstāv rīcībnespējīgas vai ierobežoti rīcībnespējīgas personas tiesības un intereses noteiktā jomā (Seimas, 2000, 3.240. straipsnis 1. punktas). Aizgādnis ir tiesīgs noteiktā jomā pārstāvēt rīcībnespējīgu personu un tās interesēs veikt visus nepieciešamos

4 Latvijā saskaņā ar Latvijas Republikas Civillikumā noteikto pilngadīgai personai, ja tai nepieciešama likumā speciāli noteikta aizsardzība, to īsteno kā aizgādību. Aizbildību nosaka nepilngadīgām personām.

darījumus (Seimas, 2000, 3.240. straipsnis 2. punktas). Savukārt aizgādnis personai, kurai noteikta daļēja rīcībspēja konkrētā jomā, dod piekrišanu darījuma slēgšanai, kuru šī persona nevar noslēgt patstāvīgi. Aizgādņa pienākums ir arī palīdzēt personai ar ierobežotu rīcībspēju konkrētā jomā īstenot citas tiesības un pienākumus, kā arī aizsargāt šīs personas tiesības un likumīgās intereses pret trešo personu ļaunprātīgu rīcību. (Seimas, 2000, 3.240. straipsnis 3. punktas) Jāatzīst, ka realitātē šobrīd nav iespējams skaidri nošķirt pilnīgu un daļēju rīcībnespējību, atšķiras tikai personām noteicamie aizgādības veidi.

Rīcībnespējas un rīcībspējas ierobežojumu noteikšanas process

Tiesiskais process, kura rezultātā persona tiek atzīta par rīcībnespējīgu vai daļēji rīcībspējīgu konkrētā jomā, iedalāms vairākos posmos.

Pirmkārt, tiesības iesniegt tiesā pieteikumu par personas atzīšanu par rīcībnespējīgu vai ierobežoti rīcībspējīgu konkrētā jomā ir laulātajam, vecākiem, pilngadīgiem bērniem, aizgādības institūcijai (liet. val. *globos (rūpybos) institucija*)⁵ vai prokuroram. (Seimas, 2000, 2.10. straipsnis 4. punktas un 2.11. straipsnis 5. punktas)

Otrkārt, personu par rīcībnespējīgu vai ierobežoti rīcībspējīgu var atzīt tikai ar tiesas lēmumu. Lietuvas Augstākā tiesa ir atzinusi, ka rīcībnespējas konstatēšanai ir divi būtiski kritēriji: “[..] medicīniskais: personas garīga slimība vai garīga invaliditāte, ko noteikusi vai apstiprinājusi (tiesas nozīmēta) tiesu psihiatriskā ekspertīze (Seimas, 2002, 466. straipsnis); un .. juridiskais: personas garīgas slimības vai garīgas invaliditātes dēļ nespēj izprast savas darbības nozīmi vai nespēj savu darbību kontrolēt konkrētā jomā [..]” (Lietuvas Aukščiausiasis Teismas, 2008) Gan medicīniskie, gan juridiskie rīcībnespējas noteikšanas kritēriji Lietuvas Republikas Civilt kodeksā ir skaidri definēti un konkretizēti tiesu praksē. Medicīniskie kritēriji ietver psihiatrisko ekspertīzi, kuru tiesa nozīmē šādos gadījumos: 1) ja ir pierādījumi par personas, kuras pilnīgu rīcībnespēju vai daļēju rīcībnespēju tiek pasīts atzīt, garīgiem traucējumiem konkrētā jomā, kas liedz šai personai izprast savas rīcības jēgu vai kontrolēt savu rīcību (daļēji vai pilnībā); un 2) ja šai personai iepriekš nav veikta tiesu medicīniskā ekspertīze. (Seimas, 2002, 466. un 471. straipsnis) Saskaņā ar tiesu praksi, lemjot par personas daļējas rīcībspējas atzīšanu konkrētās jomās un piemērojot medicīniskos kritērijus, tiesai ir jānorīko personas ambulatorā ekspertīze (liet. val. *ambulatorinė ekspertizė*), izņemot gadījumos, kas minēti Lietuvas Civilprocesa kodeksa 471. pantā. Likumdevējs paredz iespēju tiesai noteikt personai stacionāro tiesu psihiatrisko ekspertīzi (liet. val. *stacionarinė ekspertizė*) tikai tādā gadījumā, ja tiek izskatīts jautājums par personas atzīšanu par pilnībā rīcībnespējīgu.

5 Tās ir pašvaldību administratīvās institūcijas.

(Seimas, 2002, 467. pants) Tas nozīmē, ka gadījumā, ja tiek izvērtēts jautājums par personas daļēju rīcībspēju konkrētās jomās un tiesa nekonstatē, ka personai ir psihiski traucējumi, kuru dēļ tā nespēj izprast savas darbības nozīmi konkrētā jomā vai kontrolēt savu rīcību, tas ir, tiesa nekonstatē rīcībspējas kritēriju, tiesa nevar likt veikt personai tiesu psihiatrisko ekspertīzi stacionārā.

Kādiem juridiskiem kritērijiem persona atbilst, nosaka sociālie darbinieki, ievērojot rīcībspējas prezumpciju, uz personu vērstu pieeju, objektivitāti un konfidencialitāti vērtējot personas intereses, iespējamā ierobežojuma samērīgumu un palīdzības nepieciešamību (Lietuvos Republikos socialinēs apsaugos ir darbo ministro, 2015). Citiem vārdiem: tiek izvērtētas personas spējas parūpēties par sevi konkrētā jomā. Pašvaldības iestādes norikoti sociālie darbinieki (no pakalpojumu centriem, garīgās veselības centriem vai citām institūcijām) izvērtē un raksta ziņojumu par personas spējām parūpēties par sevi un patstāvīgi pieņemt ikdienas lēmumus vai nepieciešamību veikt šīs darbības ar atbalstu konkrētā jomā. Šis izvērtējums jāveic 60 dienu laikā no pieprasījuma saņemšanas dienas un jāiesniedz pašvaldības administrācijai. (Lietuvos Republikos socialinēs apsaugos ir darbo ministro, 2015)

Tādējādi tiesas lēmumam par personas, kas cieš psihiskas slimības izraisītu garīgu traucējumu dēļ, atzīšanu par rīcībspējīgu jābūt pamatotam ar vispusīgu, saprātīgu un objektīvu novērtējumu, kas atbilst visām likumā noteiktajām procesuālajām prasībām un tiek veikts, ievērojot personas interešu aizsardzības principu. Turklāt šāds lēmums var tikt pieņemts tikai pēc drošticamas konstatācijas, ka personas privātās dzīves tiesību un brīvības (tās aizsargā Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību konvencijas 8. pants (Council of Europe, 1950) un Lietuvas Konstitūcijas 22. pants (Piliečių referendumas, 1992, 22. straipsnis)) ierobežojums konkrētajā gadījumā ir būtisks un pietiekami pamatots, kā arī nav nesamērīgs attiecībā uz leģitīmo mērķi aizsargāt attiecīgās personas un citu personu veselību un intereses. Lietuvas Augstākās tiesas judikatūrā ir norādīts, ka, lemjot par personas tiesību piedalīties tiesas procesā ierobežošanu, tiesa nedrīkst paļauties tikai uz psihiatra slēdzienu (Lietuvos Aukščiausiasis teisma, 2008, 2018, 2019 & 2020). Augstākā tiesa ir uzsvērusi, ka psihiatra ziņojums nav saistošs pierādījums. Zemākas instances tiesas šo atzinumu ir ņēmušas vērā un, neskatoties uz psihiatru atzinumos paustajiem secinājumiem, ir atteikušās noteikt pilnīgu rīcībspēju visās jomās, aprobežojoties ar daļējas rīcībspējas ierobežošanu mantisko attiecību jomā. (Ruškus, 2023)

Treškārt, pat ja persona tiek atzīta par rīcībspējīgu, šāds statuss nav neatgriezenisks – Lietuvas Republikas Civilkodeksa 2.10¹. pantā noteikts pienākums tiesas lēmumu pārskatīt (nepieciešams speciāls komisijas slēdziens), un, iespējams, personas rīcībspēja tiks atjaunota. Katrai pašvaldībai ir jāizveido īpaša neatkarīga komisija rīcībspējīgu personu stāvokļa pārbaudei (liet. val. *Neveiksmių asmenų būklės peržiūrėjimo komisija*). Šī komisija izvērtē konkrētajā

jomā rīcībnespējīgas personas stāvokli un lemj, vai ir lietderīgi vērsties tiesā ar pieteikumu pārskatīt lēmumu, ar kuru persona atzīta par rīcībnespējīgu noteiktā jomā. Komisija pēc savas iniciatīvas atkārtoti izvērtē rīcībnespējīgas personas stāvokli, ja gada laikā no tiesas nolēmuma, ar kuru persona atzīta par rīcībnespējīgu konkrētā jomā, spēkā stāšanās dienas laulātais, vecāki, pilngadīgi bērni, aizbildnības iestāde, prokurors vai persona, kas atzīta par rīcībnespējīgu konkrētā jomā, neiesniedz pieteikumu atcelt tiesas lēmumu, ar kuru persona atzīta par rīcībnespējīgu konkrētā jomā. (Seimas, 2000) Šie 2000. gadā veiktie Lietuvas Civilprocesa kodeksa grozījumi tiek kritizēti. Dažās valstīs personas rīcībnespējas pārbaude tiek veikta reizi piecos gados, citās – pēc nepieciešamības, bet Lietuvā – reizi divos gados. No medicīniskā viedokļa šāda kārtība var šķist nelogiska un nepamatota, jo cilvēka psihiskais stāvoklis tik strauji nemainās. Turklāt ir smagi garīgi traucējumi un slimības, kuru gadījumā nav lietderīgi tik bieži pārskatīt personas tiesības stāties laulībā, tiesības uz aizbildnību un adopciju, tiesības uz nodarbinātību un piedalīšanos vēlēšanās. (VTPT prie SAM, 2019) Atkarībā no to personu skaita, kurām konkrētā jomā noteikta rīcībnespēja un kuras dzīvo attiecīgās pašvaldības teritorijā, pašvaldībā var tikt izveidotas vairākas personu rīcībnespējas izvērtēšanas komisijas vai arī – viena kopīga komisija vairākām pašvaldībām. Šo komisiju paraugnolikumus apstiprina valdība.

Lēmumu pieņemšanas ierobežojumi personām pacientu tiesību jomā un psihiatrijā

Lietuvas Republikas Likuma par pacientu tiesībām un veselībai nodarīto zaudējumu atlīdzību (Seimas, 1996) 20. pants noteic, ka personas, kuras atzītas par pilnīgi rīcībnespējīgām veselības aprūpes jomā, pārstāv aizgādnis. Persona, kuru tiesa atzinusi par daļēji rīcībnespējīgu veselības aprūpes jomā, iegūst tiesības un uzņemas pienākumus, un īsteno tos Lietuvas Republikas Civilkodeksā noteiktajā kārtībā. Attiecīgi Civilkodeksa 3.240. panta 3. punktā noteikts, ka aizgādnis dod piekrišanu tam, lai persona, kurai ir noteikta daļēja rīcībnespēja konkrētā jomā, slēdz darījumu, kuru šī persona nespēj noslēgt patstāvīgi. Tāpat aizgādnis palīdz personai ar daļēju rīcībnespēju īstenot citas šīs personas tiesības vai izpildīt pienākumus, kā arī aizsargā šīs personas tiesības un likumīgās intereses attiecīgajā jomā pret trešo personu ļaunprātīgu rīcību. (Seimas, 2000) Tātad fiziska persona, ja tas atbilst viņas interesēm, var pati īstenot savas tiesības, un aizgādņa pienākums ir nodrošināt šīs fiziskās personas tiesību un interešu aizsardzību un aizstāvību. No tā izriet, ka Lietuvas Civilkodeksā un likumos noteiktie rīcībnespējas tiesiskie regulējumi, kuri nodrošina pacientu tiesības, nav pretrunā.

Apskatot pacientu tiesības psihiatrijā, psihiatrisko pacientu ar ierobežotu rīcībnespēju darbību regulē Lietuvas Republikas Garīgās veselības aprūpes likums (Seimas, 1995). Šis likums nosaka garīgās veselības aprūpes principus, pacientu

ar garīgiem un uzvedības traucējumiem tiesības un apstākļus, kādos šīs tiesības var tikt ierobežotas, kā arī valsts garīgās veselības aprūpes īstenošanas kārtību un personai sniedzamo garīgās veselības pakalpojumu regulējumu.

Garīgās veselības aprūpes likuma 8. pants nosaka psihiatrijas pacientu ar ierobežotām garīgām spējām tiesības. Hospitalizētām personām ar garīgiem un uzvedības traucējumiem papildus citos likumos paredzētajām tiesībām ir šādas tiesības: 1) sazināties ar citām personām (arī citiem pacientiem), piekļūt internetam, telefonam un citiem saziņas līdzekļiem; 2) tikties ar apmeklētājiem, savu likumīgo pārstāvi (vai deleģēto pārstāvi) un personu, kas sniedz pacientam palīdzību saskaņā ar līgumu par atbalstu lēmumu pieņemšanā (turpmāk “atbalsta sniedzējs lēmumu pieņemšanā”) bez nepiederošu personu pavadības; 3) nosūtīt un saņemt privātus vai publiskus paziņojumus, sūdzības, lūgumus, vēstules, kuras nedrīkst lasīt vai cenzēt citas personas; 4) iegādāties un saņemt visnepieciešamākās lietas, ko izmantot hospitalizācijas laikā; 5) lasīt, vingrot un citādi baudīt brīvo laiku; 6) katru dienu pastaigāties svaigā gaisā; 7) iesaistīties individuālajām vajadzībām pielāgotās aktivitātēs, kas palīdzēs rehabilitēties un atgriezties sabiedrībā; 8) palikt vienam; 9) praktizēt reliģiju. (Seimas, 1995)

Garīgās veselības aprūpes iestādei pēc stacionārā ievietotas personas ar garīgiem un uzvedības traucējumiem pieprasījuma jāpalīdz šim pacientam sazināties ar viņa pārstāvi, tuviniekiem vai personu, kas sniedz pacientam atbalstu lēmuma pieņemšanā. Tomēr Lietuvas Garīgās veselības aprūpes likums neparedz psihiatru pienākumu detalizēti izvērtēt tiesas lēmumu un pierādījumus par to, vai ir ierobežota personas rīcībspēja pieņemt lēmumus veselības aprūpes jomā. Likums arī nenosaka, kādā veidā psihiatriem jāpieprasa tiesas lēmums, kurā norādītas konkrētās jomas, kurās personas rīcībspēja ir ierobežota, nedz arī to, kā psihiatriem rīkoties, ja personai nav ierobežotas rīcībspējas lēmumu pieņemšanā ar veselības aprūpi saistītos jautājumos.

Psihiatriem ir pienākums pacientu ar garīgiem un uzvedības traucējumiem gan mutiski, gan rakstiski informēt pacientam saprotamā formā (vai arī informēt pacienta pārstāvi, radniekus vai personas, kas sniedz atbalsta lēmumu pieņemšanā pakalpojumu) par pacienta tiesībām garīgās veselības aprūpes iestādē, hospitalizācijas iemesliem un mērķi, pacienta tiesībām pēc izrakstīšanas atstāt garīgās veselības aprūpes iestādi, izņemot likumā noteiktos gadījumos. (Seimas, 1995, 10. straipsnis) Līdz šim nav pieejama definīcija, kas skaidrotu, ko nozīmē “pacientam saprotamā formā sniegta informācija”. 2024. gada 1. janvārī stājās spēkā jaunais Lietuvas Republikas Likums par personu ar invaliditāti sociālo integrāciju (Seimas, 2022). Šī likuma 2. panta 11. punktā un 17. punktā definēts jēdziens “viegli saprotama valoda”. Tā ir vienkārša un skaidri struktūrēta valoda, t. sk. simboli un zīmes, kurā tiek sniegta informācija sabiedrības locekļiem, tostarp personām ar lasīšanas un uztveres problēmām, personām ar intelektuālās attīstības traucējumiem, kā arī bērniem un cilvēkiem gados.

(Seimas, 2022) Cilvēkiem ar ierobežotu rīcībspēju konkrētā jomā piekļuve informācijai joprojām ir ļoti ierobežota (Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė, 2020) – iespēja saņemt informāciju viegli lasāmā valodā pieejama 15% iedzīvotāju, un šādā formā pieejami 5% informācijas⁶. (UN CRPD, 2023; Baltrušytė & Župerkaitė, 2022)

Lietuvā personām, kam nepieciešama garīgas veselības aprūpe, arī tad, ja tām ir ierobežota rīcībspēja kādā konkrētā jomā, ir daudz tiesību (sk. uzskaitījumu iepriekš). Tomēr praksē iespējamās zināmas grūtības šo tiesību realizācijā, piemēram, īstenojot tiesības uz informāciju. Lietuvas likumdevējs paredzējis arī noteiktus šo tiesību ierobežojumus (Seimas, 1995, 9. straipsnis). Piemēram, šādām personām ir ierobežotas tiesības izvēlēties veselības aprūpes iestādi, kā arī minētās šo pacientu tiesības var tikt ierobežotas, ja pastāv reāls risks, ka pacienta ar garīgiem un uzvedības traucējumiem rīcība var nodarīt būtisku kaitējumu pacienta paša un/vai citu cilvēku veselībai, dzīvībai un/vai īpašumam. Šādi ierobežojumi tiek uzskatīti par samērīgiem un tiesiski pamatotiem.

Secinājumi un priekšlikumi

Lietuvas tiesiskā regulējuma analīze liecina, ka Lietuvas likumdošanā nepilnīgi ir nostiprinātas personu ar garīgiem traucējumiem tiesību īstenošanas iespējas. Lai situāciju uzlabotu, tiesiskajā regulējumā būtu jāiekļauj normas, kas noteiktu, kā tiek respektēta un ievērota pacienta griba un vēlmes, tostarp iepriekš izteiktās, gadījumos, kad persona ar tiesas lēmumu vai faktiskā stāvokļa dēļ ir ierobežota spējās pieņemt lēmumus par dažādiem veselības aprūpes jautājumiem. Tiesību aktos būtu jānosaka ārstniecības iestāžu pienākums nodrošināt pacientam piemērotu un pielāgotu informācijas sniegšanas veidu. Tāpat ar tiesību aktu grozījumiem būtu jāievieš un jāveicina atbalstītā lēmumu pieņemšana pacientu tiesību īstenošanas kontekstā. Vienlaikus jānorāda, ka autore ieskatā Lietuvas tiesiskajā regulējumā ir jāsauglabā iespēja ņemt vērā arī ārpus pacienta gribas un izvēles esošus faktorus, taču šādai iespējai jābūt pieļaujamai vienīgi galējas nepieciešamības apstākļos.

Lai gan Lietuvas Republikas likumdevējs atsevišķās jomās, t. i., psihiatrijā, ieviesis regulējumu, kas nosaka personu ar ierobežotu rīcībspēju tiesības, vienlaikus tajā paredzēti arī samērīgi šo tiesību ierobežojumi. Līdz ar to ir daudz tādu jautājumu, kas jāatrisina ar juridiskiem līdzekļiem – precizējot tiesību aktus un mainot to piemērošanas kārtību. Pirmkārt, informācijai, kas tiek sniegta

6 Saskaņā ar Lietuvas Valsts kontroles ziņojumu Nr. 9 2020. gadā tikai 3,4% valsts sektora institūciju un iestāžu mājaslapu bija pieejamas personām ar invaliditāti. Savukārt Informācijas sabiedrības attīstības komitejas 2021. gadā veiktā analīze liecina, ka tikai trīs no izlasē iekļautās 131 publiskā sektora tīmekļa vietnes, kas novērtētas ar vienkāršotu uzraudzības metodi (automatizētiem rīkiem), bija nepilnīgas. (Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė, 2000)

pacienti, jābūt tiem labi saprotamai. Jaunajā regulējumā par personu ar invaliditāti sociālo integrāciju ir iekļauts informācijas pieejamības problēmas risinājums, definēts jēdziens “viegli saprotama valoda” un ieviesta prasība sniegt informāciju gan valodas, gan simbolu un zīmju formā. Otrkārt, jāpanāk lielāka juridiskā skaidrība par lēmumu atbalsta sniegšanas pakalpojumiem. Jāveicina šo pakalpojumu popularitāte un pieejamība, jo īpaši situācijās saistībā ar veselības aprūpi. Pagaidām pakalpojums – atbalsts lēmumu pieņemšanā – nav guvis popularitāti: ir noslēgts ļoti maz līgumu par šī atbalsta sniegšanu, un nav pieejami dati par šo līgumu praktisko īstenošanu. Treškārt, jāizstrādā juridiskas vadlīnijas ārstiem, precīzāk, psihietriem, par to, kā piekļūt un iepazīties ar tiesas lēmumiem par personu, t. i., konkrētu pacientu rīcībspējas ierobežojumiem, un jāparedz pienākums ņemt vērā, kurās jomās personai ir tikusi ierobežota rīcībspēja. Vadlīnijās arī jāprecizē, kā rīkoties situācijās, kad personas rīcībspēja veselības aprūpes jomā nav tikusi ierobežota.

IZMANTOTĀ LITERATŪRA

TIESĪBU AKTI

Starptautiskie tiesību akti

United Nations (2006) *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities>

Council of Europe (1950) *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*. In Council of Europe Treaty Series 005. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatyid=005>

Lietuvas Republikas tiesību akti

Lietuvos Respublikos socialinēs apsaugos ir darbo ministro (2015) *Lietuvos Respublikos socialinēs apsaugos ir darbo ministro 2015 m. gruodžio 10 d. Nr. A1-742 priimtas įsakymas dėl asmens gebėjimo pasirūpinti savimi ir priimti kasdienes sprendimus nustatymo tvarkos aprašo patvirtinimo* [Lietuvas Republikas sociālās aizsardzības un darba ministra 2015. gada 10. decembra rīkojums Nr. A1-742 “Par kārtību, kādā nosaka personas spēju parūpēties par sevi un pieņemt ikdienas lēmumus”]. <https://www.infolex.lt/ta/346928#>

Piliečių referendumas (1992) *Lietuvos Respublikos Konstitucija* [Lietuvas Republikas Konstitūcija]. <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.47BB952431DA>

Seimas – Lietuvos Respublikos Seimas (1995) *Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymas*. Galiojanti suvestinė redakcija: 2023-01-01 [Lietuvas Republikas Garīgās veselības aprūpes likums. Pašreizējā konsolidētā versija: 01.01.2023.]. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.18311/asr>

Seimas (1996) *Lietuvos Respublikos pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymas* [Lietuvas Republikas Likums par pacientu tiesībām un veselībai nodarīto zaudējumu atlīdzību]. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.31932?positionInSearchResu>

INESA FAUŠA. Personu ar ierobežotu lēmumu pieņemšanas spēju tiesības psihiatrijā Lietuvā

lts=0&searchModelUUID=98850db2-de6e-4f4b-9e3e-67470c7f5f56; latviešu un angļu val.: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.384290?jfwid=-19ucpb896s>

Seimas (2000) *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas* [Lietuvos Respublikos Civilkodekso apstiprināšanas, spēkā stāšanās un īstenošanas likums]. Suvetine redakcija nuo 2024-11-01 iki 2025-01-14. https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.8A39C83848CB/TAIS_430479

Seimas (2002) *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas* [Lietuvos Respublikos Civilprocesa kodekso apstiprināšanas, stāšanās spēkā un īstenošanas likums]. <https://e-seimasx.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.162435?positionInSearchResults=1&searchModelUUID=34959573-c69e-4de2-a9c6-12cfbe12ca1f>

Seimas (2010) *Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Jungtinių Tautų Neigaliųjų teisių konvencijos ir jos fakultatyvaus protokolo ratifikavimo* [Lietuvos Respublikos likums par Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām un tās fakultatīvā protokola ratificēšanu]. <https://e-seimasx.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.373548?positionInSearchResults=0&searchModelUUID=741cb30b-0a93-4de8-9c63-b2c20676e8ed>

Seimas (2015a) *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso pakeitimo įstatymas* [Likums par grozījumiem Lietuvos Respublikos Civilkodeksā] <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/b75c13a1d84711e49a8e8a8aa8141086?jfwid=eysqb6xc0>

Seimas (2015b) *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso pakeitimo įstatymo Nr. xii-1566 72 straipsnio pakeitimo įstatymas* [Likums par Lietuvos Respublikos Civilkodekso 72. panta grozījumiem]. <https://www.infolex.lt/ta/347789>

Seimas (2019a) *Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 1.84, 1.85, 2.10, 2.11, 2.26, 3.14, 3.210, 3.269, 3.2791, 6.268 ir 6.729 straipsnių pakeitimo įstatymas* [Likums par grozījumiem Lietuvos Respublikos Civilkodekso 1.84., 1.85., 2.10., 2.11., 2.26., 3.14., 3.210., 3.269., 3.2791., 6.268. un 6.729. pantā]. <https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=e124d1701d4b11e9875cdc20105dd260>

Seimas (2019b). *Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymo Nr. I-924 pakeitimo įstatymas* [Lietuvos Respublikos Garīgās veselības aprūpes likuma grozījums]. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/47c6e7321a3411e9bd28d9a28a9e9ad9>. Konsolidētā likuma versija: Seimas (1995) *Lietuvos Respublikos psichikos sveikatos priežiūros įstatymas* [Lietuvos Respublikos Garīgās veselības aprūpes likuma grozījumi]. Suvetinė redakcija nuo 2023-01-01. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.18311/asr>

Seimas (2022) *Lietuvos Respublikos Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymo Nr. I-2044 pakeitimo įstatymas XIV-1722* [Lietuvos Respublikos likums Nr. XIV-1722, ar ko groza likumu Nr. I-2044 “Par personu ar invaliditāti sociālo integrāciju”]. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/b891853285db11edbdcebd68a7a0df7e>

JURIDISKĀS PRAKSES MATERIĀLI

Lietuvos Respublikas Augstākā tiesa

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (2008) Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija 2008-07-11 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-370/2008. <https://liteko.teismai.lt/viesasprendimupaiska/tekstas.aspx?id=d2d6cf2e-9076-494a-aef3-916c87500cae>

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (2018) 2018-04-12 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-151-403/2018, 25 punktas. <https://eteismai.lt/byla/245151786333234/3K-3-151-403/2018>

INESA FAUŠA. Personu ar ierobežotu lēmumu pieņemšanas spēju tiesības psihiatrījā Lietuvā

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (2019) 2019-10-03 nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-280-684/2019, 18 punktas. <https://eteismai.lt/byla/30290366207802/e3K-3-280-684/2019>.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (2020) 2020-08-21 nutartis byloje Nr. 3K-3-253-684/2020. <https://eteismai.lt/byla/233967770543825/3K-3-253-684/2020>

LITERATŪRA UN CITI AVOTI

Ariyo, K., Kane, N. B., Owen, G. S., & Ruck Keene, A. (2023) Interpersonal influences on decision-making capacity: A content analysis of court judgments. *Medical Law Review*, 31 (4), 564–593. <https://doi.org/10.1093/medlaw/fwad017>

Baltrušytė, G. M., & Župerkaitė, A. (2022) *Lengvai suprantama kalba – asmenims su individualiais poreikiais prieinama informacija. Esamos situacijos Lietuvoje apžvalga ir gerųjų užsienio praktikų analizė*. <https://data.kurkl.lt/wp-content/uploads/2023/04/Easy-to-read-esamos-situacijos-analize.pdf>

Gudelytė, U., & Ruškus, J. (2019) „Padėk man nuspręsti“: Socialinio darbuotojo vaidmuo teikiant pagalbą intelekto negalią turintiems asmenims priimant sprendimus. *Socialinis darbas: Patirtis ir metodai = Social Work: Experience and Methods*, 23 (1), 11–50. <https://doi.org/10.7220/2029-5820.23.1.1>

Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija (b. m.) *Žmonės su negalia bendruomenėje* [Cilvēki ar invaliditāti kopienā]. <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-integracija/zmones-su-negalia-bendruomeneje/> [skatīts 25.06.2023.].

Lietuvos Respublikos valstybės kontrolė (2000) *2020 m. rugsėjo 7 d. valstybinio audito ataskaita „Asmenų su negalia socialinė integracija“ Nr. VAE-9*. https://ivpk.lrv.lt/uploads/ivpk/documents/files/Veikla/Veiklos_sritys/Interneto%20svetaini%C5%B3%20prieinamumas/Ataskaitos%20dokumentas.pdf [skatīts 02.07.2023.]; <https://www.lygybe.lt/lt/internetas-ir-negalia-kaip-lietuvai-sekasi-uztikrinti-skaitmenini-prieinamuma-pranesimas> [skatīts 20.06.2023.].

Malinauskas, G., & Kalpokienė, K. (2022) Aš galiu, tik leisk man pačiam spręsti: Pagalba priimant sprendimus atvejo studija. *Socialinis darbas: Patirtis ir metodai = Social Work: Experience and Methods*, 29 (1), 31–34. <https://doi.org/10.7220/2029-5820.29.1.2>

Ruškus, J. (2023) Istorinis teismo sprendimas: pagalba priimant sprendimus išlaisvina iš diskriminacinio teisinio neveiksnumo. *Mano teisės*. <https://manoteises.lt/straipsnis/istorinis-teismo-sprendimas-pagalba-priimant-sprendimus-islaisvina-is-diskriminacinio-teisinio-neveiksnumo/>

UN CRPD – United Nations, Committee on the Rights of Persons with Disabilities (2016) *Concluding observations on the initial report of Lithuania*. https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=4&CountryID=101&DocTypeID=5

UN CRPD (2023) *Monitoring Commission for the Rights of Persons with Disabilities under the Office of the Equal Opportunities Ombudsman Monitoring Report on the Implementation of the Provisions of the United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. Report approved by the Commission on 25 April 2023, pp. 17–18. https://lygybe.lt/wp-content/uploads/2023/08/Commissions-report-2023_EN.pdf

VTPT prie SAM – Valstybinė teismo psichiatrijos tarnyba prie sveikatos apsaugos ministerijos (2019). *VTPT prie SAM direktorės interviu apie asmens civilinio veiksnumo vertinimo pokyčius*

INESA FAUŠA. Personu ar ierobežotu lēmumu pieņemšanas spēju tiesības psihiatrijā Lietuvā

po Lietuvos Respublikos civilinio kodekso pakeitimų 2016 metais [Veselības ministrijas pakļautībā esošā Valsts tiesu psihiatrijas dienesta direktores intervija par civiltiesiskās rīcības spējas novērtēšanas izmaiņām pēc Lietuvas Civilkodeksa grozījumiem 2016. gadā]. <https://www.vtpt.lt/naujienos/harum-labores-omnesque-pri-no/>